

טעמים פוליטיים, מיסטיים ואישיים

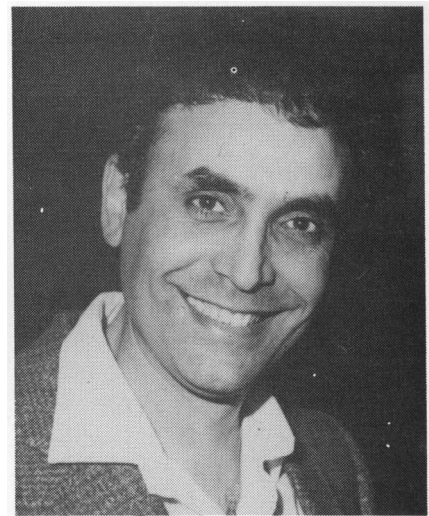
ניצה גורביץ'

בלפור חקק:

אגדת הדבש המר, תשנ"ג, 110 עמ'

שירי מולדת, 1992, 96 עמ'

הוצ' שלהב"ת ירושלים

בלפור חקק

לפני כשנה וחצי, כשהופיע ספרו של בלפור חקק: "שירי מולדת", היווה הספר תופעה יוצאת-דופן בשדה השירה הישראלית של השנים האחרונות. במציאות הפוליטית הטעונה של ימינו, ספר הכתוב כמעט על טהרת השירה הפוליטית עם מסר לאומי ברור דוגמת "שירי מולדת" הוא די נדיר, ואולי נדיר-שת מידת אומץ בפירסום ספר שירה פוליטי בתקופה בה השירה הישראלית העכשווית לא מתעלמת מפוליטיקה, אך נוטה בעיקרה לכיוונים אחרים.

גם ארבעת ספריו הקודמים של בלפור חקק התמקדו בנושא מרכזי אחד, ואילו בספרו החדש השישי: "אגדת הדבש המר", יש פניה חדשה, המהווה בחל-

קה גם חזרה, לעבר השירה האישית-הלירית. ספר זה, לעומת האחרים, עוסק במגוון של נושאים, ובניגוד לקודמו, השירה בו כמעט מנוטרלת מפוליטיקה או מהצהרות בעלות משמעות פוליטית. אך קביעה זו מסוייגת, כיוון שלא ממש ניתן להפריד בין התפישות הפוליטיות, לבין תפישות עולם בכלל, ובין התייחסות לפ-רט או לכלל, הבאות לידי ביטוי בשירים. הניגוד המודגש בין נושאי שני הספ-רים האחרונים, הוא גם הקו המאפיין את השירה ב"אגדת הדבש המר". שמו של הספר "מאחד" בין טעמים שונים, מנוגדים במהותם, שקיומם בוי-זמנית אפשרי אולי רק באגדה. לשמות ספריו של בלפור חקק יש משמעות המתבררת ככל שמעמיקים בקריאתם ובהבנתם. אם "שירי מולדת" הם אמנם שירי מול-דת במשמעות הפשוטה, שמו של הקובץ: "אגדת הדבש המר" מצביע על השילוב בין מציאות לאגדה, המאפיין את השירים. שמו המשני של הספר: "שירים מן הפרדס", מוסיף מימד נוסף לשילוב זה. המושג "פרדס" מופיע על עטיפת הספר ללא מרכאות, בדף הפותח את הספר מופיע פרד"ס בתוספת מרכאות, ואלה נעלמות בשער הפותח את הספר. המרכאות וביטולן מפרידות בין הדברים כפשוטם לבין הדברים במובן המיסטי.

קווי השוואה בין "שירי מולדת" ל"אגדת הדבש המר"

ההבדל בין שני הספרים הוא בעיקר, כאמור, בנושאים המוגדרים שלהם. עם זאת, קיים ביניהם דימיון, למשל באופן ביטוי הכאב הפרטי והלאומי, האישי והחברתי המנווטים לנושאים שונים, אך

מעוצבים באופן דומה בין השאר, באמצע-עות ההפניות אל המקורות, תוך כדי חי-פוש השורשים או זיהויים.

המוטיבים הקבילים והמיסטיים קיי-מים גם ב"שירי מולדת" אך בולטים פחות מאותם מוטיבים הקיימים ב"אגדת הדבש המר". כמו-כן, מוטיב האור לעומת החשכה, "הדם", "האש", הכאב האילם וזעקתו, נדודי המשורר, שליחותו של המשורר ועוד, מצויים לא-רך השירה בשני הקבצים. "יעקב החולם" בסכנת נפשות אתה ספון בביתך / אֶלֶם לַעֲקָךְ את הדם במשקופים. / גלי אבנים נתכים על בתי האבן / נערמים שואפים להיות המצבה / לַצִּיּוֹן. / הדם היהודי נִמְחָה בנקל / מן הפנים, בחשכה נקרש. / עוד מעט, יעקב, יעלה אור חדש. " (עמ' 56). זהו בית מתוך "שיר ערש ליעקב" הנכלל בספר "שירי מולדת". לא בדיוק כהקבלה אך כדוגמה לייצוגם של מספר מוטיבים דו-מים ובעיקר את "זעקת הכאב האלם" ניתן לראות בשורות החותמות את השיר: "על גשר שבור", (עמ' 101) מתוך "אגדת הדבש המר": "בַּחֲשֵׁכָה הַעֲמָקָה בַּבְּדִידוֹת הָאֲרָקָה / בַּדְּמָמָה הַדָּקָה / בְּיָם הַדְּבֶשׁ הַמֶּר / אֲדָם צוֹעֵק אֶלְיָךְ: / אֵיכָה". בשני השירים האלו באה לידי ביטוי זע-קת האדם הבודד בכאבו, בין אם הוא ספון בין קירות ביתו מאויים על-ידי אויבים, כשעקבות דם סביבו, ובין אם הוא מצוי ב"ים הדבש המר" של החיים, חשוף ולא מוגן בעולם שאינו מתוקן אך שואף לתיקון. עולם שיש בו תקווה לאור ולגאולה למרות החושך הרב המצוי בו, חושך הטומן בחובו ניצוצות של אור, גם אם הם סמויים מהעין. בשיר הראשון יש תקווה לאור חדש שיעלה, בשיר השני קיימת מתיקות עם המרידות, כך שקיים טוב לצד הרע. לצד חוסר האונים של האדם קיימת גם התקווה שלו להישמע על-ידי אלהים, אם בשיר הראשון הזע-קה היא אילמת, בשיר השני הצעקה מהדהדת. אפקט של עוצמה מושג על-ידי שימוש במהופך בקריאה רבת המשמעות: "איכה!!" האדם הוא זה הקורא אל אלוהיו "איכה!!" בקונוטציה אל הקריאה של אלוהים אל האדם

המופיעה במקורות.

בשני הספרים באה לידי ביטוי תפי-
שת השליחות של המשורר ושל השירה.
לא רק שירה כדרך ביטוי עצמי ייחודי,
אלא שירה שיש לה תפקיד לאומי, חבר-
תי ומוסרי. ב"שירי מולדת" תפקיד
המשורר הוא לשמש נר לרגלי בני עמו
ההולכים לעיתים במסלול חשוך, לפקוח
את עיניהם, ללמד אותם להבחין
במצוקותיהם, לעיתים לבטא במקומם
את הכאב שלמשורר יש את הכלים
לבטאו, כלים שאולי חסרים להם, או
לבטאו במקום בו שוררת האילמות.

למרות העמדה הלאומית הברורה
שבאה לידי ביטוי ב"שירי מולדת", יש
בהם במקביל גם ראייה רחבה ויכולת
התייחסות גבוהה גם לדעות ולעמדות
אחרות, וגם לכאב של האחר. כלומר, יש
התייחסות לא רק לכאב הלאומי שהוא
גם הכאב הפרטי של הדובר בשירים,
אלא גם לכאבו של הזולת, כשהזולת
במקרה זה הוא האויב המכאיב
והמאיים. שיר כמו "למען הארץ", שהוא
שיר שנכתב כתגובה לאירוע "בעקבות
ידיעה בעיתונות על חיילים שקברו ער-
בים כפריים בעפר עד צווארם", מבטא
זעזוע עמוק למעשה נורא שנעשה על-ידי
יהודים בערבים. שיר זה מהווה
אנטי-תיזה, במובנים מסויימים, לשירים
האחרים בקובץ המתרכזים בכאבו של
העם היהודי מול אויבים ומרצחים הפו-
געים בו בלי הרף. אך עם העמדות הפו-
ליטיות הימניות הברורות, קיימת הרוח
ההומאנית המוסרית, שאינה מבדילה
בין "דם לדם" ומודגשת בשיר זה. מעבר
לתוכנו המסויים של השיר המסויים
הזה, המשמעות היא, שבד בבד עם
השליחות שיש למשורר כמי שתפקידו
ללכת בראש המחנה, יש דרגה גבוהה לא
פחות של שליחות והיא לשמור על טוהר
מעשיו ורוחו של העם גם בשעת מבחן.
זאת, כמובן, במקביל להתייחסות אל
האדם כאדם באשר הוא מעבר לתפישות
פוליטיות, אמונות, או נאמנות לעם, לר-
עיון או לאידיאה. בנקודה זו באה לידי
ביטוי התפישה האנושית הקיימת בכל
זמן ובכל מצב. שיר זה מהווה גם דוגמה
לביקורת העצמית שדורש המשורר

מעמו, ולמעשה מעצמו, כחלק בלתי נפ-
רד מהעם. הביקורת שלו בנקודה זו
חריפה לא פחות מהביקורת שיש לו על
מעשי האחרים נגד בני עמו.

כמורכן, למרות העמדות הפוליטיות
הברורות המשתקפות בשירים, האמונה
בצדקת העם ובזכותו על ארצו שהיא
ארץ-ישראל השלמה, יש פתיחות גם
לתפישות אחרות ומנוגדות. השירה הפו-
ליטית ב"שירי מולדת" מהווה פתח לדי-
אלוג עם תפישות אחרות מתוך נכונות
אמיתית להתקרבות ולא להתבצרות
בעמדות, יהיו חזקות כאשר יהיו.
ההבנה, הקבלה והרגישות הגבוהה למצב
בו של האדם לצד המחאה, קיימות בשני
הספרים גם אם הן מופיעות בלבוש
שונה.

גם ב"שירי מולדת" וגם ב"אגדת הד-
בש המר", השירה נתפשת כמתת
אלוהים, כנס, כסגולה ייחודית שהמשו-
ר מברך עליה: "שירה על השירה",
מתוך "שירי מולדת", (עמ' 11): "השירה
היא נס לאדם/ וצריך אדם להודות על
הנס/ סבא היה מיטיב לשיר בכל
שמחה/ בִּחְפֵּת חתנים וּבְמִלְחָה על הדם/ ו
ואמר: חזקיהו המלך נועד להיות/
משיח, מלך המשיח. ונרדם/ וְחָטָא ולא
אמר שירה/ על הבחירה ועל הנס ועל
המשיחה/ סבא, לא אאבד שירתי/ בש-
עה אחת של שְׂכָחָה/ אני אומר שירה
על השירה". שירים ארס-פואטיים מופי-
עים בשני הספרים, כשלחווית המשורר
כמשורר יש משמעות של התגלות. "חלום

מלכות" הוא שיר
המתאר יפה את
תפישת שליחותו של
המשורר. "האני
הדובר" בשיר מספר
על עצמו, שכמו
ב"נבואת הילד", שבה
הילד מתחיל לומר
דברי נבואה ושירה
עם לידתו כך הוא
נכנס לעולם כמשורר:
"בְּלִידָתִי הָיוּ קְמֻעוֹת
וּסְגָלוֹת וְשִׁמְרוֹת/
מֵעַל רֹאשׁ אִמִּי זוה-
רים פְּנִירוֹת/ גַּם מְגֻלָּת

סימנים צְפוּנִים/ פְּתוּבָה אַחֹר וּפְנִיָּה/
ואותות והשבעות/ של האבות/
והאמהות/ שהוכנו על-ידי בעלי שם וי-
חידו סְגָלָה/ כנגד לִילִית ורוחותיה
ומלאכי חבלה/ אינני יודע אם מְשַׁל
היה הדבר/ אם הָזוֹת שְׁגִיחוֹת וְשִׁירוֹת/
קְמֻעוֹתֶיהָ הָיוּ לִי נִירוֹת/ סְגָלוֹתֶיהָ שְׂבַע
חֲפוֹת/ ואני צופה ושומע/ מסוף העולם/
ועד סופו/ לאחר שעות בתוך בטן הדג/
והרוחות, יצאתי לַבִּצְּשָׁה/ ודברתי בשפת
הים/ הִבְקוּעָה, בְּשִׁפְת/ המשוררים/
שפת הָדָם/ זִרְעוֹנִים אכלתי אז ושתיתי
מים ואורות/ ודיברתי רזים ונוראות בש-
פת הקמעות/ והשבעות. באותה שעה
גם אמי/ יולדתי קמה לקראתי, מלאה/
היתה כאבים ורעד/ ופליאות, פותחת/
עיניה לדעת/ לראות/ בחצי הלילה בא-
תי אל תִּצֵּי הַמְּלָכוֹת/ בגדי ארגמן
הלבישתני אמי בְּקִדְשָׁה וּבְיַחֲוֹד/ בגדים
מעשה רְקֵמָה בגדים מעשה בראשית/
בגדי זהר מעשה מְרַפָּה/ את שיריה
שׁוֹרָה אלי באהבה/ מְפֻלָּאִים וְעֲזִים/
את חלומותיה צעקה אלי בְּיִרְאָה/
שֶׁבָקִיא אֲנִי בְּחֻכְמַת הָרִזִּים/ הלבישוני
בגדי משי ואבנט זהב שחוט/ התיירו מע-
לי את אֲדָם החוט/ ושוררתי אז בלילה
ההוא/ ופתרתי אז בְּצִפּוֹנוֹת השירים בח-
כמת החרוזים/ את חלום הלילה
המְפֻלָּא/ ועד תֵּם הלילה ההוא/ לבשתי
המלכות/ פְּלָה." (עמ' 52).

ב"שירי מולדת", רבים מהשירים
מתייחסים לאירועים שקרו במציאות,
ואף הציטוטים והמובאות הם בעיקר

בלפור והרצל חקק

בלפור והרצל חקק, שני התאומים המשוררים, פרסמו את
ספריהם עד היום בו-זמנית. במקביל ל"שירי מולדת" פרסם
הרצל חקק את ספרו: "כתובת על קיר בוער", שגם הוא ספר
שירה פוליטי. באופן מקרי לחלוטין, כתבו האחים שירים
מקבילים בספריהם, המגיבים על אותם אירועים, ואף השתמשו
בדימויים בלתי שייגתיים דומים והופתעו למצוא את הדימיון
המדהים זה לזה. עם זאת, יש הבדלים ניכרים בסגנונות הכתיבה
של האחים התאומים, כשכל אחד מהם גיבש סגנון כתיבה
המייחד אותו. "אגדת הדבש המר" הוא למעשה ספרו הראשון
של בלפור חקק, שהופיע בנפרד מאחיו.

מתוך חומר אקטואלי, כמו העיתונות הכתובה. ב"אגדת הדבש המר", המובאת ברובר הן מספר הזוהר, ולמעשה קובץ השירים נסמך עליו. ספר זה מורכב משבעה שערים – מספר סמלי בפני עצמו. שבעת השערים יוצרים יחד שלמות: "מחברת האהבה", "מחברת המשפחה", "מחברת מלכות השירה", "מחברת זהב ברחובות", "מחברת על מות האב", "מחברת כיסופים על גשר שבור" ו"מחברת משמעות החיים".

הכלים השבורים והניצוצות המיסטיים

כמו המרכאות שהפרידו בין משמעותו של ה'פרדס' כפשוטו לבין המשמעות המיסטית, כך אפשר לקרוא את שירי "אגדת הדבש המר" באופנים שונים. ישנו הרובד הפשוט וישנם הרבדים המיסטיים.

בלפור חקק הוא משורר הבקי מאוד במקורות ומשתמש בהם הרבה בשירתו. באמנות רבה משלב המשורר בשירים את הרמיזות למקורות, כשאלה לעיתים נראים לעין ומפורשים, ולעיתים סמויים מהעין ומהבהבים בין השורות. יש בשרים שילוב של אלמנטים שונים, רמיזות או קונטרסיות למדרשים שונים, אגדות, סיפורים מקראיים, תפילות מהסידור. כמו־כן, ניתן למצוא בהם גם מוטיבים מתוך מיתולוגיות זרות, רמזים לסיפורי עם, וגם לספרות יפה. למשל השיר: "כל ימיו חקק", נכתב בהשראת ספרו של קאמי המדבר על אדם שכל חייו כתב משפט אחד.

ועוד על הרבדים המיסטיים הקיימים בשירים: בקבלת האר"י קיימת תפישה בסיסית המדברת על כך שכשאלוהים ברא את העולם פקעו הכלים מהאיזור האלוהי שהיה גדוש מדי. כשהכלים נשברו, התפזרו הניצוצות, ותפקיד האדם היה להעלותם לגאולה. קבלת האר"י מטילה את האחריות לגאולה על היחיד. במו־ידיו, במעשיו ובתפילותיו מסוגל האדם להעלות ניצוצות למקורם העליון. היחיד הזה אינו תמיד בעל סגולות נוראות לעין. בשיר הפותח את מחזור "שירי

מולדת" האני השר', המתברר בהמשך שהוא המשורר, חוטב "נסורת ואש" בנגלה, כמו־כן, הוא "האיש המקושש עצים. ואבנים" בנגלה, ואילו בנסתר הוא "משורר נגיד לימים הבאים" (עמ' 9). ב"אגדת הדבש המר", אפשר למצוא את היחיד התורם לגאולה ב"נחלאות מחוץ למחנה יהודה", ב"חנות לממכר עתיקות". בין האנשים הפשוטים, קשי היום, העושים מלאכתם בצניעה, מצויים האור והזוהר הנסתרים. השיר המדבר על "גיברת זהרה", (עמ' 68) מתאר אשה פשוטה ועניה, כנראה גם עילגת או חסרת השכלה, כי בפיה הופך המושג הבסיסי גברת לגיברת שזו שפה נמוכה ומסורסת. אך השפה הפרימיטיבית שלה לא חשובה כמו שגם קילוף התפוזים, המלאכה השחורה והיומיומית שהיא עוסקת בה, לא מלמדים על מהותה האמיתית. ההיפך – פעולת קילוף התפוזים היא סמלית, כמו שהשם זהרה הוא סמלי. ואם ניתן ללמוד משהו, זה מהסמליות של שמה ועיסוקה.

באשה הפשוטה הזו יש משהו המייחד אותה מ"הנשים הצובאות" (קונטרסיה לנשים מופקרות המוזכרות ב"שמואל א"). למרות שהיא יושבת ביניהן, היא לא אחת מהן. האשה הזו מבצעת בסתר שליחות אלוהית. הריבה שהיא מכינה מהקליפות היא למעשה האור האלוהי. האשה הזו מצליחה ללקט את האור מהקליפות. ואשה אחרת עושה משירים קופסאות, ואשה נוספת "טווה חוטים טהורים בדממה". זוהי דמות המצויה בשיר הנקרא: "שיר באר תיות שבורות". השיר מסתיים בשורות: על קפה קטנה היא/ סרגה באותיות שבורות: / מאין יבוא עֲזָרִי. (עמ' 71). שיר זה, שכמו־כן נכתב בימים נוראים, שייך למחברת הרביעית "מחברת זהב ברחובות" / שירים על נשמות אלמות". שיר זה מתקשר לתפישת המשורר באשר לתפקיד המשורר והשירה, כדוברים של "הנשמות האילמות". כמו־כן, עוסק שיר זה במוטיב הכלים השבורים, בקדושה המפוזרת בעולם ובאנשים הפשוטים המלקטים אותה במלאכת הקודש שלהם. בהקשר זה, קיימת נקודת השקה

בין סגולותיו של המשורר בעל השליחות העליונה, שנכנס עם לידתו ל"היכל המלכות" עם כל סממני המלכות, לבין האיש הפשוט נטול הפאר והזוהר, המאופיין בהיפוכו של דבר: במלאכתו הפשוטה והיומיומית ובאילמותו. היופי וההדר כמו הפשטות והעוני גם הם ניגודים המשלימים זה את זה, כשהפשטות עשויה להיות מסווה חיצוני לזוהר הפנימי. לכן, דווקא באנשים הפשוטים ובבעלי המלאכה מזהה המשורר את בעלי השליחות. למשפט: "היזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה", אפשר למצוא לא מעט חיזוקים בשירתו של בלפור חקק, שירה רגישה ועמוקה המתבוננת על הדברים מבעד לקליפות החיצוניות.

שבת השירים

בלפור חקק כותב בשפה די גבוהה. השפה מאוד ססגונית, קולחת, מתובלת בדימויים וסימליות מאוד. התבניות השיריות פשוטות מסומן באדום בכתב היד מה שחסר בדרך-כלל ההתמקדות היא ברבדים התוכניים ולא דווקא במבנה השירים. השפה בה כתובים השירים מתאימה לרבדים המצויים בהם ולתפישות הבסיסיות המהוות את אבני היסוד לשירתו של בלפור חקק. בהשקפת העולם וגם בשפת הכתיבה יש הרבה תמיכה מות שאפשר לזהות עם אמונה אמיתית. השפה "נקיה" מסלג ובדרך-כלל כמעט שלא משרבבת לתוכה שפה מדוברת נמוכה. עם זאת, הסגנון והשפה כלל לא ארכאיים, ההיפך – בלפור חקק יוצר שפה מיוחדת. מצד אחד שפה יפה, גבוהה, הקרובה במשהו לשפת המקורות, מצד שני זוהי שפה מודרנית ולא מצועצעת. השירים רוויים בסערות נפש, בתיאור תמונות של מצבים די קיצוניים שיכולים להיות סמליים, והתמרוכות והמצבים האלו מתוארים בדרך-כלל במילים, שגם הן טעונות בעוצמה. בשירים יש מן האגדה והמציאות. זוהי שירה חדורת אמונה תמימה שאין בה ציניות אך יש בה הרבה אהבת אדם והזדהות עם סבלו.